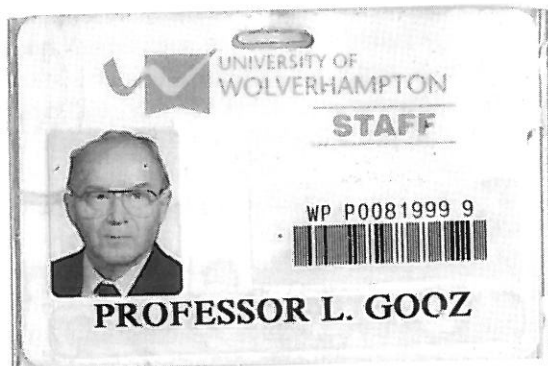


elég volna ahhoz, hogy a Földről örökre eltűnjön az ember... Érdeemes azon elgondolkodni, hogy mi, akik eszeveszett iramban mérgezzük a levegőt, a földet és a vizet, pusztasággá változtatjuk a dzsungeleket, kihalásra kárhoztatunk több millió éven át fennmaradt növény- és állatfajokat, és már eljutottunk a Holdra is, tulajdonképpen egy csapásra nyomtalanul eltűnhetünk erről a helyszínről, ahol élünk... Nem szabad lerombolnunk a rendszert, amelytől túlélésünk függ: elkerülhető lehetne a szegénység és az ember vagy egy nemzet kizsákmányolása, amely megnyomorítja mind a kizsákmányoltat mind a kizsákmányolót. A harcnál jobb az együttműködés, az egyének és a nemzetek számára is. Ugyanúgy kell szeretnünk az emberiséget és a jövőd nemzedékeket, mint ahogy a számunkra kedves embereket szeretjük. Ha mindezeket nem tesszük, akkor ez a világ, ahol ma élünk, nem fog fennmaradni. Tehát a jövő, amely kezünkben van, nem lesz sem jobb, sem rosszabb, csak amilyené tesszük."

Ezért próbáltam munkálkodni eddig is, és ha a sors engedi, még a jövőben is ezt szeretném.



Az angliai egyetemi belépőkártyám



HAJDÚ ZOLTÁN

Elsőgenerációs kutató a tudomány forgatagában, 1976–2016

Bevezetés

Hatvanöt évesen, felkérésre, visszatekinteni a még le nem zárt életpályára (feltehetően már nem sok van vissza belőle, legyen az ember realista), majdnem abszurd egy olyan kutató részéről, aki kutatásaiban talán mindenkinél alapvetőbb szerepet tulajdonított kutatási témája, annak egy-egy művelője és kategóriái tudománytörténetének és aki évtizedeken keresztül tanította, hogy a földrajztudomány története valójában a nagy tévedések története. A tudomány történetében minden kérdés megítélésekor generációk állnak egymás vállán, s korrigálják, részben megerősítik, részben elvetik az elődök korábbi „tétéleit”, eredményeit, s újraírják mindent. Az utóbbi időszak „új eredmény” elvárása (már a PhD értekezések kapcsán is) oda vezetett, hogy nagyon „eredményes” lett a tudományok többsége, köztük, amit viszonylag jól ismerek, a földrajztudomány is. A tudományos eredmények (valódi igazságok) minősítésével kapcsolatban az volt és ma is az a véleményem, hogy az együtt, egy időben élő szereplők objektíve alkalmatlanok erre a feladatra. Nincs még valós, érdekmentes „rálátásuk” az eredmények tartalmát illetően.

E furcsa, de „történelmi tapasztalatok bázisán kialakult” alapállás megfogalmazása után kezdjük bele a lehetetlenbe...

Család, szülőfalu, gyermekkor

Mindenki születése, sorsa előzetesen „rendeződik” (nem eleve elrendelődik) valamilyen módon egy szélesebb értelemben vett családtörténeti

folyamatban. (Nem arra gondolok, hogy meg sem születtünk volna, ha akkor...). Édesanyám (Lencsa Márta) egy vasutas dinasztia tagja volt, mind nagyapám és testvérei (a Felvidék területén a vasutak mentén szóródtak szét — Kassa, Ungvár, Munkács —, így 1920-ban két, majd 1945-ben három országban találták magukat) mind pedig a fiaik vasutasok voltak. Nagyapám Lencsa Józsefként született Eperjesen, később a MÁV „hatására” kellett megváltoztatnia vezetéknévét (magyarosítani), így lett a vezetéknéve Lencse. A MÁV és a történelem fintora, hogy csak nagyapám és fiai neve magyarosodott, a nagyanyám (akit nem ismertem, mert 1945-ben eltűnt, feltehetően nyereségvágyból meggyilkolták) maradt Lencsa Józsefné, ő és a két lányuk is „ősi” néven éltek tovább életüket. (Ebből többször támadt némi bonyodalom.)

Édesapám családja „rendes hajdú” családként jelent meg a „történelemben”. Borsiba telepített zempléni hajdúk lettek, majd Végardóra kerültek. A nagyapám (Hajdú Miklós) csizmadia és ma úgy mondanánk, hogy parasztpolgár volt. (Apai nagyanyám korán elhunyt, így őt sem ismertem). Nagyapám egy baleset következtében deréktól lebénult, több évig ágyban fekvő beteg volt, én már csak így ismertem meg. Az ágyból irányította a család munkáját, visszazólni nem igen lehetett neki. Meglehetősen konok emberként tartja számon a családi legendárium. (Istennel is vitázott, halála előtt kikötötte, hogy nem törhetik el térdben lebénult, 45 fokban álló lábát, úgy akar találkozni vele.... Nem törték el, magas koporsó fedelet készítettek neki.)

A két nagyanyám hiánya leginkább abban nyilvánult meg, hogy kisgyermekként „dologidőben” valamelyik nagyapám vigyázott rám. Hajdú nagyapám egy rövid idő után felmondta a „csőszséget”. A családot halk szóval is tudta regulázni, de engem a meszelő nyélre erősített görbe botjával sem tudott terelni, féken tartani, mindig az ablakban kötöttem ki, ahova nem ért el a botjával. Mind a két nagyapám folyamatosan mesélt, lényegében a saját életüket és a családjuk történetét. Leginkább ezzel tudtak üléssre és csendre bírni. Az 1950-es évek végén legtöbbit katonai „vándorlásairól” beszéltek, melynek során mindketten bejárták az Osztrák–Magyar Monarchia garnizon városait. Anyai nagyapám ott volt Szarajevóban, amikor az Ő szóhasználatával élve, „kilőtték” Ferenc Ferdinánd trónörökösét. Mindketten megjárták Doberdót, majd az olasz hadifogságot. (Mivel értettek a szőlőműveléshez, mindkettőjüket ott akarták fogni az olasz hadiözvegyek, de hazajöttek, nem engedtek a csábításnak. Ha csak az egyikük úgy dönt, hogy ott marad...).

Édesapám (Hajdú György) 1918-ban született, anyakönyvi bejegyzése szerint „gazdafi”. Tizenhárman voltak testvérek, de csak hatan érték meg a felnőtt kort. Nagyapám minden fiú gyermeke kezébe szakmát, „kenyeret adott”. Édesapámat Nyíregyházára küldte tanulni zsidó katonatársához és barátjához, Grün Lázárhoz. Nem akarta, hogy csizmadia legyen, úgy vélte, hogy a csizmák ideje lejárt, már furcsa cipőkben járnak az emberek, legyen inkább cipész. Édesapám így Nyíregyházán szerzett „Francia, angol férfi és női úri cipész” mesterlevelet. (Apám nem akart a kaptafánál maradni, Ő a pataki gimnáziumba szeretett volna menni, de nagyapám többre becsülte a konkrét munkát és annak kézzel fogható eredményét, mint a „haszontalan” értelmiségi tevékenységet és bizonytalanságot).

Nem sokat dolgozhatott apám a szakmájában Nyíregyházán, mert behívták katonának. Mivel jól írt, jól számolt, a matematikát szerette — a tűzértséghez került. Viszonylag gyorsan haladt a katonai „ranglétrán”, így az akkori zsidótörvények alapján már igazolnia kellett származását. (Az apai családom történetére vonatkozó dokumentumokat, egyházi anyakönyvi kivonatokat, négy plébániáról kellett összeszedni. Ő gyűjtette össze, mert be kellett szolgáltatnia azokat. Nagyapám a két világháború között pénztáros volt a legeltetési társulattól kezdve jó néhány más helyi szervezetben, megőrzött szinte minden hivatalos iratot, mondván, akármikor kellhet még. Apám „örökölte” ezt a jó szokását és a családom szerint én is. Túl sok a „pecsétes” papír itthon.)

A II. magyar hadsereg tagjaként megjárta a hadak útját. Később a kevés, megmaradt arдай kortársával együtt, vasárnap délutánonként, borozgatás közben idézték fel legmegrázóbb élményeiket. Ott voltak a sorban, amikor Jány Gusztáv vezérezredes felsorakoztatta a II. magyar hadsereg maradványait tizedelésre. Tizedelés nem volt, de mint az eszelős ütötte a csizmaszárát a lovagló ostorával. Addig, amíg nagyjából látták, hogy ki lehet a tizedik, hatalmas lökdösődés, taposás volt az éhes, fagyott katonák között. (Az egyszerű arдай parasztkatonák szerint Jány már a tizedeléshez való felsorakoztatás és az ottani viselkedése miatt is megérdemelte a halálbüntetést.)

Apám 1945. március 20.-án, Esztergomban esett hadifogságba, beásott nehézágyú sorállományú ütegparancsnokaként. Ez valójában teljesen szabálytalan volt a Magyar Királyi Honvédségben, de a tiszték menekültek nyugat felé és sorban adták nem csak át, hanem „le” is a parancsnokságot. A lőszerük elfogyott, így hadifogságba kerültek. Főbe akarták lőni az egész társaságot, mert jelentős károkat okoztak a nyugat felé vonuló Vörös Hadseregnek, de egy „piros csíkos nadrágú orosz tábornok” (hogy ki volt

az, nem tudta később sem beazonosítani) megakadályozta, mondván, hogy ez itt Magyarország, végül is a hazájukat védték. (A tolmácsa egy szomszédos faluból származó ruszin fiatalember volt, aki 45 után nem került vissza a falujába.) Annyi „privilegiumban” volt részük, hogy a marhavagonban töltött egy hónapi vonatozás után Asztrahányba (ez volt a 7204-es hadifogolytábor) kerültek. Az út során a sebesültek nagy része meghalt, a sebük elfertőződött. Orvosi ellátás nem volt a vonaton.

Azok közé tartozott, aki sokat beszélt a hadifogolytáborban töltött évekről. Gyerekként mi többször végighallgattuk az eseményeket. Mindig ugyanúgy adta elő a történeteket, szinte pontosan bemutatva a tábor belső szerkezetét, a város jelentős részét, ahova dolgozni jártak ki. (A Szovjetunióban eltöltött időszak alatt többször megpróbáltam elutazni Asztrahányba, de sohasem sikerült).

Apám csak 1948 szeptemberében jött haza. Sajátos módon túlélését nagyapám döntésének, a szakmájának köszönhette. Először csak magának csinált szinte szemétből bakancsot, (erre télen a nagy hideg, nyáron a forró homok miatt volt szükség), majd az orosz tisztfeleségeknek katonacsizmából divatos cipőket, szandálokat, női csizmákat. A bére kockacukor, cigaretta és vodka volt. (Kenyér a tisztok családjának asztalára is ritkán jutott akkor Asztrahányban.) Mikor hazaért a háborúból, a fogságból (Debrecenben a fogadásukkor még megalázták az egész hazatérő csoportot) egy új világba került. Az 1948. szeptember 4-dikén kelt debreceni elbocsátási jegyzőkönyve szerint ötven forintos gyorssegélyben részesül és kapott egy használt öltönyt és egy alsónadrágot. Kopaszra nyírva, mert csak Tétveseknek nevezték őket, 45 kilósan engedték haza. (A versenysúlya, ahogy később mi neveztük, nem igazán nőtt 2000-ben bekövetkezett haláláig. Enni soha nem evett igazán, a kockacukor elmaradt, maradt a cigaretta és a vodka helyett a bor.)

Mint „Tétves” a szülőfaluja környékén sem a szakmájában, sem más területen nem kapott munkát, így Diósgyőrbe került segédmunkásnak a Vasgyárba. Diósgyőrben folyamatosan meg kellett jelennie személyes politikai és ideológiai átnevelésre. Vasárnap reggel utazhatott haza Ardóra, este pedig vissza.

Ardón nősült meg. Édesanyám 1931-ben született, így sokkal fiatalabb volt, mint a háborúsdt játszó apám. Édesanyám vasutas lányként Patakra járt iskolába, a zárdába, a nyolc osztályt ott fejezte be. Nem tanulhatott tovább, mert nagyanyám eltűnése után, 14 éves korától neki kellett a kenyérsütéstől kezdve minden otthoni munkát elvégezni. Nagy tapasztalatra tett szert a

munkabeosztásban és munkaszervezésben. Korán fel kellett nőnie. 18 évesen ment férjhez, 19 éves volt, amikor megszületett a nővérem.

1952. május 4-dikén születtem Végardón, Zemplén megyében (akkor már Borsod-Abaúj-Zemplén megye volt hivatalosan). Hárman vagyunk testvérek, egy nővérem (Mária) és egy húgom (Éva) van. Születésemkor édesapám az anyakönyvi kivonatomban szerint így „vasgyári munkás”, édesanyám „háztartásbeli” volt. 1954-ben édesapámat „átnevelték” Ardóra vezényelték (az indoklás az volt, hogy Ő több évig élt a Szovjetunióban, látta az épülő kommunizmust — igaz, hogy hadifogolyként — még építette is azt) tanácselnöknek. Saját szülőfalujában tanácselnöknek lenni nem volt egyszerű dolog azokban a furcsa és nehéz években, de 1965-ig szolgálta a falut. (Hajdú nagyapám — aki többször volt 1945 előtt a faluban bíró, ami akkor nem nagy megtiszteltetés volt, hanem szinte kellemetlen soros kötelesség — szavajárása az volt apám munkáját illetően, hogy Pest messze van, az emberek pedig itt élnek.)

Végardó egy sajátos település volt. Közigazgatási területe mintegy 2000 kataszteri holdat tett ki (részben a Hegyalján, részben pedig a Bodrogközben), 1949-ben ezer fő körüli lakossal rendelkezett. Lakosainak a nagy része görög katolikus „tót”, (a környező falvakban a csúfnevük „Csuhesz” volt) kisebb része római katolikus magyar volt. (Mi mindkét ágon a kisebbséghez tartoztunk.) Gyerekkoromban az idős asszonyok még népviseletben jártak, tótul beszéltek, de tiltakoztak az ellen, hogy az szlovák lenne. (Ma a ruszin az elfogadott önmeghatározás az őslakosok többsége körében.) Az idős férfiak közül már csak kevesen beszéltek (de értettek) „tótul”, ők nagy számban és hamarabb „kivetődtek” a viszonylag zárt falu világából.

Az I. világháború előtt és a két világháború között az amerikai kivándorlás jelentős mértékben átrendezte a települést. Külön világot és csoportot képeztek a falu társadalmában az „amerikások”, valamint az Amerikát meg nem jártak (finomabban a „szoknyán”, durvábban a „seggen” ülők.) A Hajdú családból nagyapám nem járt Amerikában (szerinte, aki dolgos ember volt, az jól meg tudott élni Ardón is), egyedül Boriska nagynéném vágott neki az óceánnak az 1930-as évek végén. Aztán 1956 után elsőként Ő jött haza látogatóba az 1960-as évek elején az amerikai ardaiak közül, a többiek féltek. Tucatnyi borítékot hozott az amerikai ardaiktól (kinn is tartották egymással a kapcsolatot, a házasságok egy része is ebben a körben kötött) a faluban élőknek. (Lencse nagyapám többször megjárta legény korában Kanadát, ő a megkeresett pénzről építkezett.)

A kivándorlással kapcsolatosan „népdalok” keletkeztek — részben a falun belül, részben pedig a környező településeken — az arдайakat csúfolva. Verekedésekre mindig okot adott a:

*„Végardói menyecske, szégyellheted magadat,
Kanadába kiküldted az uradat,
Kanadába kiküldted, sej az uradat,
Te meg itthon....”* népi műdal.

A falu Sárospatak és Sátoraljaújhely között fekszik, Patakhöz közelebb. A „kisvasút” volt a vasúti megállója, nagyjából egy óra alatt lehetett Újhelybe érni. Újhely volt a város gyermekkoromban, oda jártunk minden komolyabb dolgot megvenni. Villany nem volt a faluban, azt a tsz-szervezés hozta. (Az volt az ígéret, hogy behozzák a villanyt, ha belépnek a gazdák. Ez az ígéret lényegében megvalósult.)

Az általános iskolát Végardón végeztem 1958–1966 között. A falunak két iskolája volt, az egy tantermes „kisiskola” és a három tantermes „nagyiskola” a korábbi vallási tagoltsághoz igazodva. A káderhelyzet döntötte el (kiket tudott a faluba csábítani, szakképzett vagy képzetlen pedagógusként Pataki Jenő igazgató úr), hogy mikor jártam osztatlan, részben osztott, majd osztott osztályba. Rácz néni (keresztneve a tőle sokkal idősebbek számára is a „néni” volt) az első év végére mindenkit megtanított rendszeren olvasni és írni. Ebben volt némi szerepe a mogyoró pálcának és a fejes vonalzóknak is, melynek lapjával, élével, sőt néha a fejével is megismerkedtünk. Otthon nem volt érdemes panaszkodni, mert édesanyám azzal intézte el a dolgot, hogy „biztosan megérdemelted”. Meg nem fordult a fejében, hogy bemenjen tiltakozni a „fizikai erőszak” ellen, mert az volt az élet rendje, hogy a pedagógus tudja, mit, miért csinál, korlátlan volt a bizalom Rácz néni iránt. Ma is úgy gondolom, hogy teljes joggal. Nem volt könnyű dolga velünk, vadóc gyerekekkel, mert amikor az iskola előtt ment el az egyetlen körmös traktor, egyszerűen felálltunk óra közben és kifutottunk utána. Szagoltuk a kipufogó gázt, mert olyan ismeretlen volt és kellemesnek tűnt az illata. (Hogy mikor tértünk vissza az iskolába, az attól függött, hogy hova ment a traktor.)

A nagyiskola mögött volt a tsz lóistállója, valamint a községi bikaistálló. A szünetekben csak át kellett mászni a rozoga kerítésen egy kis szőrén való lovaglás érdekében, vagy a községi bika idegesítése céljából. Néha tombolásig fel tudtuk idegesíteni, akkor ildomos volt visszavonulni az oktatás fedezékébe. A szőrén való lovaglási tudásomnak egyszer vettem hasznát Kazahsztánban egy KGST konferenciához kötött kiránduláson, amikor a

helyiek legnagyobb csodálkozására (akkor már nem fekete tornagatyában, hanem farmerban) egy kantárral, szőrén tudtam megülni és megfuttatni a lovat, vágta azért nem volt.

A sajátos, részben intézményesen zaklatott általános iskolai oktatásnak az lett a következménye, hogy megtanultam önállóan tanulni, olvasni. Libalegeltetés közben (az volt általában a gyerekek első igazi munkája a családi munkaszervezetben) a legjobb dolog az olvasás volt, nem unatkoztam soha. (Kiolvastam mind az iskolai, mind a falusi könyvtárat. Egyik sem volt azért óriási.) Nem voltam jó tanuló, de a bizonyítványaim szerint a négyes átlagot mindig elértem, kettestől ötösig mindenféle jegyem volt. Ami igazán érdekelt, azt tanultam, ami nem ragadott meg, azt nem.

Osztálytársaim nagy részével együtt képeztünk egy bandát. Nagyon jó társaság volt, de mára sajnos csak nagyon kevesen maradtunk. A Bodrog volt az igazi játszóterünk télen, nyáron. Úszni, korcsolyázni egymástól tanultunk. (Fuldoklás esetén is egymást húztuk ki.)

Negyedikés koromban volt némi „világnézeti” problémám, mert se-hogy sem hittem el, hogy a Föld gömb alakú, forog a tengelye és kering a Nap körül. (Feltehetően természetes mechanikus materialista gondolkodásom volt a gát.) Behívatták a szüleimet, hogy mégis csak furcsa, hogy egyedül a tanácselnök fia nem hiszi el, amit a tankönyvek írnak. Apámnak még Újhelybe is kellett mennie „továbbképzésre”. Végül apám értette meg velem elemi szinten, hogyan működik az égi mechanika. Tűzértségi röppályákat rajzolt, mondta, hogy ha elég sok puska lenne a lövedékhez, akkor körberepülné a Földet és a fejünk felett robbanna fel, akár el is pusztítva bennünket. (Ennél markánsabb magyarázatra nem volt szükségem, a gömb alakot már elhittem). Azon a nyáron rengeteget néztem a csillagos eget, háton fekvé. Egy idő után el tudtam igazodni az ég látszólagos mozgásaiban. Ettől kezdve a belülről, illetve a kívülről való látása ugyanannak a dolognak megmaradt bennem, és amikor elkezdtem geometriát tanulni, azt kifejezetten értettem és szerettem.

Az 1950-es évek végén, felbolydult a falu, fúrások jelentek meg egyik legfontosabb játszóterünkön, a Butykón (közvetlenül Lencsa nagyapám kertjének a végében) és elkezdtek fúrásokat mélyíteni, majd egy hatalmas aknákat építettek ki a kaolin bányászatának céljából. Egy részük lakókocsikban, másik részük albérletben lakott. Volt közöttük egy „úriember kinézetű munkás”, akit csak „gróf úrnak” szólított mindenki. (Feltehetően az lehetett korábban a többiektől nagyon elütő kinézete és viselkedése alapján. Nem tudom, hogy ki volt valójában).

A gyerekek legnagyobb nyeresége a fűrészeknek és a bányavíznek köszönhetően a hévíz volt. (Később erre épült több fokozatban és minőségben a ma is üzemelő fürdő). Jó meleg vizet szivattyúztak ki az árokba, mi pedig a vascső végébe költöztünk. Kora tavasszal már fürödtünk, de néha még télen is ott kötöttünk ki.

Pataki Jenő igazgató úr valahonnan pénzt szerzett (feltehetően a megszűnő bányától) és az iskola befejezésekor egy busznyi gyereket elvitt „országlátásra”. Végardó–Eger–Budapest–Székesfehérvár–Sopron–Kőszeg–Pécs–Szeged–Debrecen–Tokaj–Végardó volt az egyhetes útvonal. Ekkor láttam először az ország különböző részeit, az akkori képek megmaradtak bennem. Az igazgató úr végig fotózott és mindenki kapott fényképet. (A kirándulás során csak a Gellért fürdőben csináltunk némi riadalmat az úri népek körében, mikor tömegesen ugráltunk fejest a medence oldaláról.)

Ha mai fejjel visszaemlékszem gyermekkoromra, akkor ma is úgy látom, hogy vidám és boldog gyermekkorom volt. Rengeteget tartózkodtunk minden évszakban a természetben. A Bodrog–Ronyva–Somlyó–Megyer–Király-hegy–Herczeg-út (ez választotta el Ardót Pataktól) volt a természetes térbeli mozgáskörzetünk. A több kilométeres körzetben bújócskáztunk, számháborúztunk. (Rossz időben kártyáztunk. Csak magyar kártya került a kezünkbe, megtanultam ultizni, fájerezni, ferblizni, 21-ezni stb.)

Minden gyerek életének szerves részét képezte akkor a faluban az otthoni, majd a tsz-ben a mezőgazdasági gyalogmunka. Ez a libalegeltetéssel kezdődött, majd jött a krumpli-, kukoricakapálás, (két Lencse unokatestvéremmel kialakítottuk nyáron azt a gyakorlatot, hogy hajnali kettőkor mentünk ki kapálni, tízkor már jöttünk is haza és mentünk a Bodrogra) a szőlőművelésben való részvétel. Az életkorhoz rendelt tevékenységek a szőlőben voltak a legvilágosabban — nem írásban, hanem tradícióban — rögzítve. A zöldmunkába és szüretkor a szőlő szedésébe vonták be először a gyerekeket, majd következett a venyige kihordása tavasszal (sok esetben kis vadnyulak megtalálásával) és nyáron a kapálás. A kétágúzás és a permetezés felnőtt férfimunka volt. Ma is viszonylag jól eligazodom a mezőgazdasági munkában, szoktam mondani a gyermekeimnek, hogy én nem „műkedvelő”, hanem hagyományos kisparaszti őstermelő vagyok. Pécssett és Pécsváradon mintegy 4000 négyzetméter kertjük van a gondjaimra bízva. Nyáron van egy gazdatársam, a nyolcéves pesti unokám, Illés.

Az általános iskola befejezésekor jött a nagy kérdés, hogy hova menjek továbbtanulni. Én Patakra, a gimnáziumba akartam menni, de édesapám úgy látta, hogy a gimnázium már nem sokat ér, ezért felvételiztem a Gábor Áron Kohó- és Öntőipari Technikumba Miskolcra. Csak egy félévet jártam oda, egyedül a kohászati kémia érdekelt (a tantárgyat tanító „Sityu” tanár úr nem értette, hogy miért nem szeretem a matematikát is). Végül elbúcsúztam Virág Mihály igazgató úrtól (azt mondta, hogy bármikor visszavesz) és Patakra kerültem, a „hulladék F osztályba”. Akkor Patakon A, B, C, D, E, F és SZ osztály (ez utóbbi mezőgazdasági szakközépiskolai osztály volt, ők voltak a „trágyások”, presztízsből egyedül alattunk) volt párhuzamosan, mindegyik nagy létszámmal működött, mi 47-en voltunk az első évben. A tagozatos osztályok képezték az „elitet”, a „hulladék” osztályba főleg a bodrogi, hegyközi, abaúji apró településekről és Ardóról verbuválódott a társaság. Szombaton délelőtt mindig kémia gyakorlatunk volt. Sipos István tanár urat szerettük és becsültük. Legjobban, szinte professzionálisan, lögyapotot tudtunk készíteni (ezzel lehetett ijesztgetni a lányokat) és pálinkát főztünk kukta fazékban, golyós hűtők segítségével. (Ízlett a saját főztünk.)

Csendes, visszafogott, szerény, „falusi” diák voltam, végig menzás és napközis. (Reggel egy óra hosszat tartott az út be, délután úgyszintén egy óra volt gyalog haza.) A történelmet és a földrajzot szerettem a kémia mellett, elsősorban Szathmári Sándor személyisége miatt bújtam a történelemkönyveket. („Sanci” generációkkal szerettette meg a történelmet.) Harmadiktól többször rám bízta az órák megtartását és a feleltetést is. (Az osztálytársaim nem szerettek nálam felelni, mert szerintük szigorúbban osztályoztam, mint Sanci.) Az időm nagy részét a Református Kollégium Könyvtárában töltöttem.

Újszász Kálmán püspök úrtól hihetetlenül sokat tanultam. (Mindig megnézte, hogy éppen mit olvasok, szinte mindenhez volt kiegészítő megjegyzése. Az „Aranyoskám erre figyeljen oda majd” útmutatás sokszor fontosabb volt, mint maga az olvasmány.) Olyan fura embereket ismertem meg a kollégium könyvtárában olvasótermében, akiknek a nevét tankönyvekben, részben pedig a szabadpolcos folyóiratokban láttam. (Részben kutatók, részben Patakra száműzött „pihenők” voltak.) A napi borozgatásuk után általában hihetetlenül nagy magyarok lettek. Késő délutánonként az olvasóteremben hallgathattam végig a kutatóteremből kihallatszó, két világháború közötti teljes revíziós műdalirodalmat és itt ismertem meg a székeley himnuszt is.

A gimnáziumi szünetekben már napszámosként dolgoztam a Királyhegyen a „König” szőlőben, Timko bácsi, a vincellér szervezésében. (König úr a Magyar Nemzeti Bankban dolgozott, az Ő aláírása volt az egyik a három közül az akkori kiadású papírpénzekben. Timko bácsi mindig megmondta, hogy „hány kőniget” kapunk a hét végén.) Később robbant ki Magyarország első nagy borhamisítási botránya. König úr „Lopisi Állami Gazdaság” védjeggyel exportálta a saját borát az USA-ba!!!, de a borok megzavarosodtak a tengeri szállítás során, s visszaküldték őket Amerikából. Utána kezdtek keresni, de nem találták a feladó Lopisi Állami Gazdaságot. (Úgy emlékszem, hogy valahogy elsikálták az ügyet, nem jutott el a bírósági szakaszba.)

Az érettségim négyesre sikerült a matematika miatt. Szerencsém volt, mert az írásbeli tartalmazott egy nagyon nehéz geometriai példát is, (később azt mondta Ecsedi Zoltán matematika tanárom, hogy csak véletlenül került be a tételsorba, alig néhányan csinálták meg jól az országban) ami nekem könnyű volt. Így „magabiztosan” sikerült átmentem matematikából az érettségim.

A katonaság

A gimnázium végén újra megjelent a nagy kérdés, hogy hova menjek továbbtanulni. Debrecen szinte természetes módon adott volt, bár nem voltunk reformátusok. Felvettek előfelvétellel, ez akkor a katonai behívót is jelentette egyben. Hódmezővásárhelyre kerültem, sok „szerencsés” bölcsész társammal együtt. Az első héten hivatott „elhárító őrnagy elvtárs” (ez volt a „rendes” neve) és megkérdezte, hogy miféle szélhámos az én családom, hogy ennyi helyen van rokonom és katona unokatestvérem külföldi hadseregekben. Újhelyben a sok külföldi rokonság volt a természetes, ott a kiegészítő parancsnokságon sem a sorozásoknál, sem a bevonuláskor senkinek nem volt furcsa az én helyzetem. (Megkérdezte „elhárító őrnagy elvtárs”, hogy lenne-e kedvem figyelni a többieket, hogy mit beszélnek és jelenteni neki, de mondtam, hogy nem. Nálunk „férfiágon” szokás hadifogságba kerülni, de spicliről még nem hallottam a családban. Többször nem „zaklatott”, csak egyszer hivatott még és közölte velem, hogy az egyik problémám megoldódott. Nem mondott többet, nem mondta, hogy mire gondol, csak később derült ki, hogy Vietnám fölött lelőtték az unokatestvéreket, aki az amerikai haditengerészeti légierő főhadnagya volt. Elhárító őrnagy elvtárs hamarabb tudta meg a halálesetet, mint ahogy apám családjának megjött a hír Amerikából). A katonaság nem viselt meg sem fizi-

kailag, sem pedig mentálisan. (Ketten is öngyilkosok lettek a 11 hónap alatt. Az egyikük az éjszakai őrségben a szájába vette az AMD géppisztoly csövét... Nem volt jó érzés később ugyanazon az őrhelyen állni.)

Volt egy furcsa szokásom, szerettem megérteni a szabályzatokat, ezért kívülről megtanultam őket és viszonylag gyakran kérdeztem. (A kérdésen kívül más balhém nem volt a 11 hónap alatt.) Az alapvető kérdésem az volt, hogy mikor és miért népellenes egy parancs, mikor minősíthetem annak és tagadhatom meg a végrehajtását. A katonaság alatt az „érdeklődésem miatt” csak egyszer voltam otthon, mert a véradó szabadságot, azt ki kellett adni, amúgy leginkább „laktanyás” és jó néhány esetben „fogdalakó” voltam. A legendássá vált I. század parancsnoka „Api” őrnagy elvtárs teljesen kikészült, amikor kifejtettem neki, hogy a Magyar Néphadseregben a legjobb hely a fogda. Egyedül ott szabad igazán a katona. (Nem viselhetett derékszíjat, le kellett adni a surranó fűzőit, tilos volt a tiszteknek tisztelegni. Ezek közül egyik sem zavart engem különösebben.) Amikor 5 nap fogdát adott ismét, megkérdeztem, hogy nem lehetne-e ez 10, akkor üvöltve visszavonta az 5 napot is, mondván, hogy nem fogok a fogdában kaszinózni, meg olvasni, amikor a többiek a kiképzéseken izzadnak. (Az őrség könyvtárában olvastam ismét végig az orosz klasszikusokat és a szovjet propaganda irodalmat. Főként az volt megtalálható ott). Végül is minden nagyobb gond nélkül eljött a leszerelés napja. Szerintem kölcsönös boldogságban váltunk meg egymástól Apival.

Az egyetem

A KLTE nagyon sajátos intézmény volt 1971–1976 között. A „szellemissége” egyszerre volt konzervatív és modern, balos és protestáns. (A legtöbb oktatót rövid idő alatt bekegyszerítettük). Történelem–földrajz szakosként mi a BTK-hoz tartoztunk, a Földrajzi Intézetnek ez nem igazán tetszett. Kádár László professzor nyugdíjazása már látható és várható volt, bennünket, mint „utolsókat” kedvelt, mondhatni, hogy a maga módján szeretett is. Az öt év alatt a „Földrajzon” a legtöbbet az „Öregtől” tanultam, a szemlélete sok tekintetben egyedi volt. Öt éven keresztül jártam hozzá harmad-, negyedmagammal a világ legsajátosabb kurzusára (Bevezetés a földrajztudomány elméletébe és történetébe). Volt amikor másfél óras volt az óra, de ha igazán belelendült akkor 3–4. (Mindig megkérdezte, hogy ráérünk-e? Ráértünk.) Mindenkit ismert még személyesen a nemzetközi és a hazai földrajzból, de legtöbbet Telekiről beszélt. A „kegyelmes úr” — ez volt az állandó megnevezése — mellszobra ott volt a nappalijának az asztalán, s

néha rátette a kezét a fejére és úgy elemezte a munkásságát és a gondolatait. (Végül mégis bekerültem a III-as csoportfőnökség aktáiba, bár nem „saját jogon”. Az Öregnek volt egy kedves, ma nagyon demokratikus, jogtörténésszé vált újhelyi tanítványa, aki figyelte az Öreget és jelentett a „reakciós” kurzusairól.)

A másik személyiség, aki erős hatást gyakorolt rám Papp Antal docens volt. Ő a gazdasági és társadalmi földrajzot tanította a „saroknak”. Bejött az órára, leült, nem igen nézett ránk, de a bal felső (ritkán valami miatt a jobb felső) saroknak elmondta — szerintem — az akkori magyar társadalmi földrajz legértékesebb előadásait. (Nem véletlen, gondolom, hogy a mai vezető társadalom-földrajzos gárda a „sarokból” került ki.) Távolsgáttartó, visszahúzódó, hallgatag, mogorvának tűnő ember volt, de ha a hallgató elkezdett vele dolgozni (a debreceni agglomeráció kutatásának adatgyűjtésekor volt szerencsém hozzá), akkor egy végtelenül bölcs, nagyszzerű, segítőkész pedagógussá „alakult át.”

A csillagászati földrajzot oktató Borsy Zoltántól szinte rettegtünk a korábbi évfolyamok „útmutatásai alapján”. Nekem nem volt különösebb gondom a csillagászati földrajzzal, elsőre levizsgáztam négyesre. Az évfolyamot viszont nagyon megszorította, többen leadták a földrajzot, és elmenekültek a néprajzra. (Szolidaritásból bejártunk velük Gunda Béla néprajzi előadásaira.)

Pinczés Zoltánon nem igen tudtam eligazodni. Európa regionális földrajza kapcsán 10 topográfiai kérdés volt a vizsga-beugró. Elvileg, mert az első fordulóban mind a tízet tudtam és megmutattam, aztán jöttek az általa felállított szabályokban nem szereplő fényképek. Az előadásainak diáit mutatta meg, kilencet felismertem, egyet nem. Végül nevetve közölte velem, hogy ez a Matterhorn, de hátulról. Így végül négyest adott, mondván, hogy a jelenségeket hátulról is tanulmányozni kell. (Nem írnám le, hogy mit gondoltam erről abban a pillanatban...)

Évfolyamfelelősünk a végtelenül rendes, csendes, korrekt, segítőkész, ma is jó egészségnek örvendő Szabó József volt. Mindenkihez mindig jóindulattal közelített. (1996-ban, már a „rendszerátalakítás” után, megtartottunk a 20. évi évfolyam találkozót Debrecenben és megállapítottuk, hogy a debreceni egyetemen nem volt rendszerátalakítás, mert ha lett volna, akkor Szabó József lenne a rektor. Később rektor-helyetteséig vitte. Szabó József szakmán belüli kiemelkedő emberi tulajdonságainak megbecsülését a Magyar Földrajzi Társaság elnökévé történő megválasztása mutatta meg igazán. Nem kampányolt, nem szervezett, nem utaztatott szavazókat, mégis Ő lett az elnök.)

Geológiát Pantó Gábortól hallgattunk. Ő nagyon beteg volt már a félév kezdetekor, látszott, hogy fájdalmai vannak, alig várja a saját előadásának a végét. Súlyosbodó betegsége alatt Kulcsár Lászlótól (rendesen csak Laci bácsi) hallgattuk az előadásokat. Laci bácsi szeme felcsillant, amikor meglátta, hogy az évfolyam csak fiúkból áll. Azt hiszem, olyan egyetemi előadásokat a szocializmus építésének „dicsőséges” időszakában sehol másutt nem lehetett hallgatni, mint Debrecenben, a mélyföldszinten. Szemléletesen adta elő, (néha tárgyyszerűen meg is mutatta) hogyan szánt az ukrán paraszt faekével, két természetes menyecskét befogva a tehén vagy a ló helyett. Minden hallgatóját ismerte, néha nem igen érdekelte a „magánszférára”. Ha valamelyik hallgatóját kecsesebb (sovány) lánnyal látta, akkor megállította a folyosón, vagy az utcán, s megkérdezte, hogy „Fiam, gondold, hogy ezzel a lánnyal fogsz tudni szántani?”

A másik kedvenc témája Laci bácsinak a „barom újságíró” volt. Minden óra közben tartott sajtószemlét, hogy milyen hülyeségeket, valótlanosságokat írnak a műveletlen, jó esetben félművelt újságírók. A politikai újságírók írásairól is volt véleménye. (Másutt — de nem Debrecenben a mélyföldszinten — több év börtönt osztottak volna ki sajátos politikai megjegyzései miatt.)

Szőőr Gyula, akkor még fiatalemberként vezette a kristálytani gyakorlatokat. Sajátos térszemléletem miatt a kristálytant élveztem a mélyföldszinten a legjobban, az került hozzám a legközelebb. Ennek a tudásnak később egyedül a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki Karán láttam igazán hasznát.)

A „Történelmen” nagyon sokszínű oktatói gárda volt. Az egész évfolyamnak tartott előadásokat Niederhauser Emil (Emilke), Ránki György, Irinyi Károly és az akkor még fiatal Orosz István. Engem leginkább Emilke igazán unalmas jellegű, de módfelett tartalmas előadásai ragadtak meg. (Az első órán kb. 200-an, később 10–15-en voltunk. Humorára jellemző volt, hogy megkérdezte, nem unalmas-e ez a dolog a mi számunkra is és miért vagyunk ott az óráján. Az utolsó alkalommal megint „telt ház” volt az Auditórium Maximumban.)

Ránki György a II. világháború történetét adta elő. Sajátos, új, korábban titkos és tiltott tartalmú előadásokat tartott. Nagyon nyitott, laza emberként ismertük meg. Nekem csak a II. magyar hadsereg történetével kapcsolatos előadásához voltak megjegyzéseim. (Nem vette zokon.) Elmondtam neki, hogy a tényleges résztvevők, akik hónapokat töltöttek a Don-kanyar futóárkaiban, vagy magaslatain, sok tekintetben másképpen élték meg az egészet. (Különösen a visszavonulás utáni eseményeket, folyamatokat.)

A többféle debreceni vizsgáztatási gyakorlatból, a megélt pozitív és negatív élményekből raktam össze, alakítottam ki a magam vizsgáztatási „technikáját”. (Kollégáimmá vált volt hallgatóim szerint minden rosszból tudok egy még rosszabbat csinálni.) Egyszerre kezdtük a vizsganapot, senki nem ment ki a vizsgája után, mindenki meghallgatott mindenkit. A hallgatók őszintén utálták ezt a megoldást, hiszen nem lehetett „önmenteni magukat”, a távozás után nem lehetett azt mondani, hogy mindent tudtam, a hülye mégis megbuktatott. Korábban a KISZ vezetők, majd később a hallgatói önkormányzati vezetők utálták különösen a dolgot, mert a „köznép” előtt kellett megmutatni, hogy milyen nagyon okosak is. (Volt néhány feljelentés ellenem, hogy ez a vizsgamódszer sérti a személyiségi jogokat, de mondtam, hogy én nem vizsgáztatok „fülbegyónási” technikával, nem vagyok pap, akkor inkább elbúcsúozunk egymástól. Végül is „mindkét rendszerben” tudomásul vették, hogy ez a módszerem.)

Az időm nagy részét az Egyetemi Könyvtár 13-as székében töltöttem. (Háttal volt a bejárati ajtónak, így nem érintett a folyamatos mozgás.) Az egész akkori történelem–földrajzos évfolyam még „tanulni járt az egyetemre”. Lehetőségként éltük meg az egyetemet, ezért lett a 15 fős évfolyamból olyan sok minősített kutató, egyetemi tanár (történész, földrajzos, néprajzos).

Közben a hét végén dolgoztunk, vagont raktunk Barbarics Imre vezetésével (aki idősebb volt, mint mi, egyedülálló egyéniség, mindent és mindenkit elérő, megszervező figura). Minden rendszeres (menzai mosogatást, a katonaságnál úgyis megszoktuk többen) és alkalmi munkát elvállaltunk az egyetemen. Nyáron pedig utaztunk. Én 1973 januárjában beadtam a nyugati (kék) útlevél iránti kérelmemet (tisztességesen leírva benne, hogy az Angliában élő nagynénémhez akarok menni, Bécsben fog várni a vasúti jegy és némi pénz, nem kell koldulnom egy hónapig a Magyar Állam szegényére). Mindenki azt mondta, hogy hülye vagyok, ezzel a beadvánnyal, amiben ilyeneket leírtam, úgysem kapom meg. Megkaptam. A nyári elutazás előtt behívatott a BTK tanulmányi osztály vezetője — Gyórfy István — s közölte velem, tudja, hogy vissza fogok jönni, de ha nem, utánam jön és ... (A visszaérkezés után a Keletiből írtam neki egy képeslapot, hogy megjöttem. Szeptemberben mondta, hogy nem kellett volna, biztos volt benne, hogy nem maradok kint. Különbösen nem írta volna alá a kérvényt, mert Ő mondta ki az utolsó szót.)¹

¹ Az élet és a történelem furcsasága, hogy teljes mértékben őszinte volt Ő is hozzám. A rendszerváltás után kiderült, hogy magas rangú III/III-as SZT tiszt volt, s talán tényleg utánam jöhetett volna, vagy hazahozható volt.

Anglia, Skócia és az akkori London csodálatos volt. Közben elintéztem a magyar nagykövetségen, hogy az 1956-ban „disszidált” nagynéném és családja (férje, fia) megkapják a magyar útlevelüket, mert addig azt hitték, hogy megfosztották őket a magyar állampolgárságuktól. Nem mertek bemenni a magyar nagykövetségre, addig brit útlevelük volt, ami a pecsét szerint érvényes volt az egész világra, kivéve Magyarországot. A konzuli részlegen intéztem az ügyüket, de akkor még olyan ritka volt a magyar turista, hogy áthívtak a követségre, ott is megkérdezték, hogy haza fogok-e menni. (Mondtam az „elvtársnak”, hogy igen, különben is, ha azt mondanám, hogy nem, akkor gondolom, zsákban vinnének innen haza. Nemrég voltam katona, így nem igen lepődnek meg rajta. Ezzel vége lett a diskurzusunknak.)

Az öt év alatt tisztességesen „műveltem” a földrajzot is a történelem mellett. Mindkét tárgyból írtam TDK dolgozatokat, földrajzból országos kiemelt díjat (a VÁTI nagydíját, akkor nem sokat tudtam róluk) kaptam és első lettem történelemből. 1975-ben, hallgatóként jelent meg az első tanulmányom a hegyaljai felkelésről.² A korábbi monográfia szerzője Benczédi László megkeresett, megkérdezte, hogy ki segített a munkában. Ő volt a bíráló és számára is több új adat és összefüggés jelent meg. Mondtam neki, hogy a sok egyetemi előadás, de főként az, hogy hosszú levéltári kutatásokat végeztem Újhelyben, a kollégiumi könyvtárban és kéziratárban Patakon, valamint a szolnoki levéltárban. (A beszélgetés közben kiderült az is, hogy sok közös ismerősünk van. Ő is énekelgetett Patakon a kutató-teremben.)

Az egyetlen furcsa tanulmányi ügyem az egyetemen Iglói Endrénével (a férj az orosz tanszék vezetője, dékán) volt 1972 első félévének a közepén. Ő tanította a lektorátuson az orosz. Az volt a szabály, ha valaki három félévben aláírást szerez, akkor nem kell vizsgát tenni oroszból. Az első évfolyamon mindkét félévben minden óráján ott voltam, a hátsó padban olvastam, soha nem zavartuk egymást, így két félévben megszereztem az aláírást. A harmadik félév közepén egyszer valami miatt csak ketten jelentünk meg az óráján, én szokásom szerint leültem a hátsó padosra és elkezdtem olvasni. A tanárnő „elkezdett zaklatni”, hogy üljek csak előre, beszéljünk. Mondtam neki, hogy magyarul szívesen, de az orosz illetően jobb a békesség, mert vannak korlátaim. Azt akarta, hogy olvassam a jegyzet furcsa betűs szövegét, de ennek meg az volt az alapvető akadálya, hogy nem igen ismertem a cirill betűket. Azonnal behívta a férjét az órára

² Az MTMT tartalmazza minden publikációm teljes bibliográfiai adatát (2017. május végén, az átalakítás előtti verzióban, 47 oldal terjedelemben, gondolom, hogy az újban sem fog változni), ezért nem sorolom fel őket pontos könyvészeti adatokkal a későbbiekben sem.

és előtte közölte velem, hogy a harmadik félévemet nem írja alá, még akkor sem, ha a továbbiakban is ott leszek minden órán, mert mégis csak felháborító, hogy valaki 1972-ben ne ismerje a debreceni egyetemen az cirill betűket. Én ugyan mondtam nekik, hogy a szabályzatban csak az van, hogy három félévben kell az aláírást megszerezni, egyedüli kizáró ok a háromnál több igazolatlan hiányzás. Az nem szerepel a szabályzatban, hogy ismerni kell a cirill betűket. Nem hatotta meg őket a „szabályszerű” érvelés. (Elkezdődött a tanulás, aztán háromtagú bizottság előtt kellett vizsgáznom, köztük az orosz tanszék vezetője előtt. Sikert, de ráment egy évem és a vizsga után két nappal már el is felejtettem a frissen megszerzett orosz nyelvtudásomat.)

Közben azért furcsa dolgokat is csináltunk, a Németh Tibor, Gáspár János, Hajdú Zoltán, Horváth Zsuzsanna összetételű csapat megnyerte az egyetemi, a megyei, majd az országos „Ki tud többet a Szovjetunióról?” vetélkedőt. (Az egyetemi szakasz megnyerése volt a legnagyobb fegyvertény, hiszen a felettünk járó évfolyamok történelem–földrajz–orosz szakos hallgatókból álló csapatait kellett legyőzni. A vetélkedő során jól jött a libalegeltetés közben és a hódmezővásárhelyi fogdában szerzett klasszikus orosz irodalmi és szovjet propaganda-anyag műveltség.) A jutalom az volt, hogy elmehettünk nyaralni.

A gólyabálon ismertem meg későbbi feleségemet, Horváth Zsuzsannát, aki az osztrák határ mellől (Egyházasrádóc) jött Debrecenbe orosz–francia szakra. (Neki meghatározó szerepe volt a cirill betűk megismertetésében és az orosz vizsgára való felkészülésében.) Az utolsó tanévben megesküdünk, a házasságunk azóta is tart, három gyermekünk született (Mária jogász, Ágnes orvos, Zoltán informatikus lett.)

1976 nyarán, már az egyetem befejezése után, kerültünk a Szovjetunióba, az ország „tudósaiként”. Nemzetközi építő táborban dolgoztunk Tallinban. Később két hétig Leningrád, Moszkva és a kolostorvárosok megtekintése volt a program. A Baltikumban akkor már érezhető volt a nemzetiségi feszültség. Ha a feleségem kért valamit az üzletekben oroszul, akkor nem kapott semmit, sem az oroszoktól, sem pedig az észtektől. Nekem erőlködés nélkül sikerült belopnom magam mind az észtek, mind pedig az oroszok szívébe. A női eladók (ők voltak döntő többségben) a „tavaris gyevocska”, a férfiakat a „tavaris malcsik” megszólítással képes tettem el. Az első kérdés az volt, hogy honnan jöttem, mert biztosak voltak benne, hogy sem ész, sem pedig orosz nem lehetek és mindent megkaptam a pult alól, ami éppen volt. (Nem sok minden volt.)

A Novogyevicsi kolostor temetője akkor zárt volt, nem lehetett látogatni. A nehéz kovácsoltvas kaput 30 fok melegben négy, bőrkabátos, csizmás, nagyon nagydarab KGB-s lány őrizte. A feleségem próbálta meggyőzni őket, hogy engedjenek be, végül is mi magyarok vagyunk, nem szovjet ellenzékiek. Nem sikerült neki. Utána én mentem oda hozzájuk és bájos, utánozhatatlan orosz nyelvtudásommal csak annyit mondtam, hogy „Tavaris gyevocska. Druzsba. Mü...” és a kapura mutattam. Úgy megdöbbenek, hogy szélesre tárták a kaput, így fél napot töltöttünk a temetőben. (A kijövetelkor Amo szappan lett a jutalmuk, de az így már nem korrupció volt, csak köszönet.)

Az első hivatalos munkahely

Történeasznek készültem már a harmadik évfolyamtól kezdve, állást is ígértek a Magyar Történelem Tanszéken. Több okból (nem részletezném a korabeli egyetemi finomságokat, a szocialista összeköttetések hálóját) nem pályáztam meg az elvileg számomra kiírt ösztöndíjas állást, hanem a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki Karán, a Marxizmus–Leninizmus Tanszéken lettem tanársegéd, az akkor újonnan bevezetett a „Nemzetközi munkásmozgalom története” tárgyából gyakorlatvezető. Vida József tanársegéd, (a KLTE korábbi KISZ titkára) keresett meg Ardón, mert hallotta, hogy mi volt Debrecenben, javasolta, hogy ne menjek középiskolába tanítani (volt kollégiumi nevelő tanári állásom kilátásban Csurgón), a miskolci NME mégis csak egyetem.

Egy éves szerződést kötöttek velem. A fiatal oktatók kollégiumában laktunk, ami előnyös volt, a feleségem az egyetemi könyvtárban nemzetközi referensként dolgozott. Bányamérnök hallgatókat a nemzetközi munkásmozgalom történetére oktatni, s különösen vizsgáztatni (az első félévet lezáró első vizsganapon 15-ből 14-en megbuktatták magukat) nem volt egyszerű dolog. Annyi szerencsém volt a második félév kezdetekor, hogy az egyik órán egy hallgató kristályszerkezetet próbált rajzolni a következő órájára, mondtam neki, hogy abból úgy nem lesz semmi. Aztán a munkásmozgalom-történeti gyakorlatot megszakítva lerajzoltam és elmagyaráztam neki, hogy mi, miért az, ami. Erre a többiek azt kérték, hogy rajzoljam fel a táblára, mert nekik is a kristálytan lesz a következő órájuk. Fura módon egy perc alatt presztízsem lett. Megtanítottam őket, hogyan kell behelyezkedni a kristályszerkezetbe, látni az éleket és a csomópontokat belülről, s akkor minden világossá válik. A jutalmam az volt, hogy minden szombaton meghívtak bányalátogatásra. Betettek néhány láda sört az

egyetemi buszba és fél év alatt az ország nagyon sok bányájában megfordultunk. Belső erkölcsi kényszerből, vagy inkább betyárbecsületből, egy minimális szinten még a nemzetközi munkásmozgalom történetét is tanulták.

Közben befejeztem az egyetemi doktori disszertációm (Tokaj-Hegyalja...), és a KLTE Természettudományi Karán védtem meg. Az avatásom kicsit furcsára sikerült, mert a KLTE BTK akkori dékánja, Szendrey István, a kézfogáskor megkérdezte, hogy mit keresek én a TTK-sok között, nem ott van a helyem, hiszen én történész vagyok. Végül jó néhány másodperc meglepetés, csodálkozás és félhangos beszélgetés után elengedte a kezemet. Mondtam neki, hogy „már csak földrajzos vagyok”. (A disszertáció megjelent a Földrajzi Intézet újraindított kiadványsorozatának 1. száma-ként. A megjelentetésben meghatározó szerepe volt Pinczés Zoltánnak.)

Hosszabb távon terveztünk Miskolcon, de az élet közbeszólt. Engem nem érdekelt az akkor divatos, sőt szinte kötelező témák közül sem az „ellenforradalom” (akkor ez volt a hivatalos megnevezés) helyi eseményeinek a kutatása, sem a tsz-szervezés dicsőséges menete (teljesen mást láttam és éltem meg Ardón, mint amit az akkori „pártos” tudomány megfogalmazott a folyamatról), sem pedig a szakszervezeti mozgalom története. Mondtam Kun László tanszékvezetőnek, (aki egy végtelenül rendes ember volt) hogy én politikai földrajzzal akarok foglalkozni, hogy értelme legyen az egyetemi pályafutásomnak és szeretném megkeresni Radó Sándort. Ő úgy vélte (ismerte a Radó-ügyet), hogy ez országos, sőt nemzetközi szintű kérdés, a miskolci egyetemi marxizmus tanszék pedig alapvetően Borsod megyére koncentrál. (Radó Sándort később megkerestem, fogadott is, de beszélni nem volt hajlandó szinte semmiről.)

Miskolcon volt egy településtudományi konferencia, ott előadást tartottam a hegyaljai városok történelmi funkcionális szerepváltozásairól. Fodor István és Rechnitzer János megkeresett az előadás után, hogy nem lenne-e kedvem az MTA Dunántúli Tudományos Intézetébe, Pécsre jönni dolgozni. Most alakul át, sok fiatal vesznek fel. Kun László intézte el, hogy elengedjen az OM Marxizmus–Leninizmus Főosztálya Miskolcra, azt mondta búcsúzóul, hogy neki egyszerűbb lesz a tanszék vezetése nélkül (tudott arról, de közben nem szólt, hogy a nemzetközi munkásmozgalom története szemináriumon időnként részben kristálytan óra volt). Nekem meg jobb lesz az NME nélkül, ha Pécsen tényleg azzal foglalkozhatok, ami érdekel. (Alapvetően így is lett, eljött a kandidátusi értekezésem vitájára. Nagyon sajnáltam, amikor fiatalon meghalt, ott voltam a temetésén.)

Akadémiai „pályafutás”

1977. augusztus elsején kerültem Pécsre. (Hárman húztunk aznap csizmát).³ Az intézet épülete akkor még felújítás alatt volt, a többség egy korábbi cipésműhelyben volt elhelyezve az Uránvárosban. A visszaköltözéskor kerültem nagyon szoros kapcsolatba a közgazdász Sas Bélával, (a későbbiekben csak Bátyuskám), aki már az ötvenes éveinek az elején járt. A régi típusú, jó nehéz intézeti páncélszekerény I. emeletre történő szállítása körül valódi „filozófiai és tudományos vita” alakult ki az ifjú kutatók között, hogy milyen szállítókat kell hívni, milyen emelő kellene hozzá, hogy valójában miért nem lehet felvinni, a földszinten kellene hagyni és odahelyezni a gazdasági részleget. Soha nem dolgoztunk korábban együtt a Bátyuskámmal, de egymásra néztünk, megfogtuk és felvittük ketten. (Nagyszerű ember volt, nagyon sajnáltam, amikor kisiklott az élete, de szinte tudatosan és célvezérelten építette le magát. Nem fogadott el segítséget senkitől.)

A költözés után használhatóvá vált a DTI Könyvtára, s meglehetősen szorgalmasan olvastam az intézet korábbi anyagait. Nem ismertem olyan mélységben a Dél-Dunántúlt és a Dunántúlt, hogy ezt a munkát megkerülhettem volna. „Matyó” a könyvtáros mondta, hogy ha ennyire érdekel az intézet múltja, akkor Ő levisz Kolta (eredeti nevén Klenner) Jánoshoz, aki közel lakik az intézethez. Nyugdíjas kandidátus, ráér, és ami engem foglalkoztat, abban Ő tud talán a legtöbbet segíteni. Csak vegyem tudomásul, hogy több okból ő egy megkeseredett ember. Nagyon sokszor megfordultam Kolta János lakásán és a németek kitelepítésétől (1945–1950 között Baranya vármegye alispáni hivatalának a jegyzője volt) az 1950-es évek gazdasági rajonírozási tervein át nagyon sok mindenről beszélünk. Eredetileg Ő jogász volt, Erdei Ferencet nemigen szerette, csak később, az

³ Az MTA Dunántúli Tudományos Intézet többször átalakult: 1983-ig, haláláig Bihari Ottó önálló intézetként vezette, 1984-ben jött létre az MTA Regionális Kutatások Központja, Enyedi György vezetésével, melynek már csak egy része volt a DTI, változó szervezeti konstrukcióban és igazgatással. 1991-től 1997-ig Illés Iván lett a főigazgató, 1997–2010 között Horváth Gyula, az MTA intézményrendszere átszervezésének részeként létrejött az MTA KRTK intézményhálózat Fazekas Károly főigazgatása alatt, az RKK RKI-vé (Regionális Kutatások Intézete) vált, a DTI DTO-vá (Dunántúli Tudományos Osztály) alakult át. (Az intézet „hivatalos” honlapja szerint 2012 és 2017 között öt (Horváth Gyula, Faragó László, Perger Éva, Pálné Kovács Ilona, s 2017-től Kovács Katalin töltötte, illetve tölti be az igazgatói posztot.) A Dunántúli Tudományos Intézetnek, majd 2012-től Osztálynak csak négy vezetője (Horváth Gyula, Pálné Kovács Ilona, Mezei Cecília, s 2017-től Varjú Viktor) volt 1991-től. Nem csodálkoznék, ha valaki nem tudná pontosan követni az átalakulási folyamatokat, belülről sem volt egyszerű.

Erdei–Mendöl vitát részleteiben megismerve értettem, hogy miért. Nagyon sok anyagot kaptam tőle Baranyára vonatkozóan, saját műveiből szinte kivétel nélkül adott egy-egy dedikált példányt. Örült, hogy valaki még emlékszik rá, megkeresi, érdeklődik utána.

Az MTA DTI önálló kutatási lehetőséget biztosított minden fiatal és idősebb kutatója számára. Bihari Ottó akadémikus (1983 januárjában bekövetkezett haláláig volt igazgató) vezetésével egy új profilú, interdiszciplináris jellegű, a területfejlesztésre koncentrálnó intézmény jött létre. A területfejlesztés nagyon széles elméleti és gyakorlati, történetileg pedig rendkívül sajátos összefüggésszereket hordozott.

Fodor István volt az osztályvezetőm (ma is csak „kedvenc főnökömnek” hívom), aki eltúrte, hogy amikor a gyerekek betegek, otthon dolgozzak és csak a feleségem hazaérkezése után menjek be az intézetben, továbbá, hogy szombaton és vasárnap is benn legyek. A munka elvégzése volt a fontos, nem a jelenlét. Bihari akadémikussal ritkán találkoztam, negyedévente ha bejött a szobámba érdeklődni, hogy mit csinállok. Jogászként kicsit furcsán nézte a közigazgatás-földrajzi kutatásaimat és publikációimat. Azt értékelte, hogy közben azért megtanultam az államjog és a közigazgatási jog jelentős, számomra fontos részeit, és nem csak megtanultam, de a területszervezés összefüggéseit illetően elkezdtem „belebeszélni” is.

A területfejlesztés egyik tudományos bázisaként ekkor kezdtem el a tájelmélet, a gazdasági körzetelmélet, központi helyek elméletével foglalkozni. Elkezdtem országos lapokba publikálni, készültem a kutatói pályára. Ennek kapcsán Kádár László tanácsára és segítségével felvettem a kapcsolatot a nagyszerű Rónai Andrással. A MÁFI-ban történt első találkozásakor azt kérdezte, hogy ki küldött, kinek kell jelentenem? Mondtam neki, hogy Kádár László és senkinek nem kell jelentenem. Én a katonaságnál sem ültem be a jóba, (az aláírásomért nem kaptam egy hét szabadságot) és azóta is „ellenállok”.

Mondta, hogy majd megkérdezi a „vén gazembert”, nála ez volt az Öreg megnevezése és majd jelentkezik. A későbbiekben a lakásán találkoztunk, ahol a kihúzható ülgarnitúra ágyneműtartójában lévő „irattárból” előszedett anyagokról, főleg a területrendezések problematikájáról beszélgettünk. Ő azt tanácsolta, hogy hagyjam a témát, nem jött még el a téma felelős és tisztességes művelésének az ideje.

Az 1980-as évek legelején — az akkori szokásoknak megfelelően — beadtam a kandidátusi tématervet „Területrendezési törekvések a két világháború közötti magyar földrajztudományban” címmel jóváhagyásra. Az

akkori Tudományos Minősítő Bizottság elnökétől (Mádl Ferenc akadémikus aláírásával, de természetesen nem Ő döntött, hanem az akkori földrajztudomány akadémikusa, Pécsi Márton) kaptam meg az értesítést, hogy a TMB a tervezett kutatást nem hagyja jóvá, mert nem szolgálja a magyar társadalomföldrajz fejlődését. Azt is „megüzente a bizottság”, hogy személyemmel kapcsolatban semmilyen negatív dolog nem vetődött fel, válasszak másik témát, ami illeszkedik a marxista-leninista gazdasági földrajz keretei közé. Boros Ferenc kandidátust — akkor az ÉVM főosztályvezetője volt — jelölték ki szakmai (ideológiai) mentornak.

Boros Ferenc (korábban nem ismertem, csak néhány településtörténeti cikkét dolgoztam fel) azzal kezdte, hogy Ő nem értett egyet az elutasító döntéssel, de ha haladni akarok a szakmában, akkor vegyem tudomásul a döntést, ne akasszak bajszot az akadémikussal, mert abból számomra semmi jó nem süllhet ki. (Azt mondta, hogy Fodor Pistától tudja, hogy elég kemény a fejem és ez a veszély fennáll.)

Az intézetben mindenki csodálkozott azon, hogy milyen nyugodtan fogadtam az elutasító döntést. A szokásos „jogszerű és szabályszerű” megközelítem szilárd bázisán, nem is tehettem mást. A TMB-nek joga volt elfogadni, avagy elutasítani a témát. Az meg nem volt már meglepő számomra, hogy a felszínen „a kutatás szabadsága” jelent meg az akkori MTA anyagaiban, a valóságban pedig más volt... Így lett a kandidátusi disszertációm témája, illetve címe: „Településhálózat és közigazgatási terület-szervezés a Dél-Dunántúlon”. 1986-ban minden gond nélkül megvédtem, (az Akadémiai Kiadó megjelentette a kötetet). A védelem után Pécsi Márton megnyugtatóan, hogy Ő csak az én érdekeimet tartotta szem előtt a korábbi téma elutasításakor.

A védelem előtt egyetlen, korántsem tudatos, hanem egyéni trehány-ságra épülő botrány játszódott le velem, illetve körülöttem. A szakmai vizsgára először az ügyintéző elküldött egy másik szakma bizottsága elé, ők úgy döntöttek, hogy nem kompetensek az én vizsgámat illetően. A második alkalommal én kaptam értesítést, hogy hova kell mennem vizsgázni, a vizsgabizottság tagjai nem. A harmadik alkalommal csak a vizsgabizottság tagjai kaptak értesítést, én nem, így nem jelenhettem meg, bár vártak. (A munkahelyemen már csak nevettek a kirándulásaimon.) A negyedik alkalommal mindenki kapott értesítést, és meg is jelentem a Ludovika épületében az ELTE akkori három professzora előtt. Látásból ismertem mindhármukat, de soha semmilyen kapcsolatba nem kerültünk addig egymással.

Székely András szó szerint üvöltve fogadott a belépés után, hogy ki vagyok, mi vagyok én, hogy a korábbi alkalommal nem jelentem meg és orvosi igazolást sem küldtem. Hiába mondtam neki, hogy nem kaptam értesítést, így nem tudhattam arról, hogy várnak. Sárfalvi Béla próbálta nyugtatni, hogy hiszen reggel az MTA ügyintézője már elmondta telefonon keresztül, hogy nem én voltam a hibás, súlyos szervezési hiba történt. Székely András pattogva csak annyit mondott Sárfalvi Béla nyugtatására, hogy: „Akkor is.” Különben sem keresett meg bennünket, hogy egyeztessünk előzetesen, hogy miből fogjuk kérdezni (ez teljesen igaz volt, ma sem tenném meg), ezek szerint mindent tud. (Ami persze nem volt igaz.)

Megkezdődött a szakmai vizsga, mindenki a saját kedvenc témájából kérdezett. Antal Zoltán a vaskohászat technikai kérdései felől érdeklődött és láthatóan zavarta, hogy minden kérdésére válaszoltam, a kedvenc képleteit felírtam, amikor kérte. A nagyon vastag szemüvegét tologatta fel-le, közben mérlegelt és méregetett. A végén megkérdezte, hogy van-e otthon saját kohóm, hova szállítok vagy csak úgy hobbiból olvasztgatom-e a vasat.

Székely András a vulkánok típusait kérdezte, és hogy soroljam fel a Kárpátokban lévő kalderákat, meg helyezzem el őket a típusok között. Összefoglalóan elmondtam a feleletet, megállapította, hogy jó, amit elmondtam, de hiányos, kezdjük újra az egészet. Élvezte a helyzetet, hogy a részleteket nem igazán tudtam.

Sárfalvi Béla demográfiai kérdést tett fel, majd nagyon rövid idő után leállított és mondta, hogy látja, hogy otthon vagyok a témában, ne folytassam.

Kb. félóra múlva hívtak az „eredményhirdetésre”. A nem felelt meg, megfelelt, kiváló skálán megfeleltre értékelték. Székely András azt mondta, hogy Ő egyáltalán nincs megelégedve azzal, hogy egy társadalom földrajzzal foglalkozni akaró kutató csak „felületesen” ismeri a kalderák típusait, rendszerét és a vulkánosság belső részletkérdéseiben alig van otthon. Sárfalvi Bélával a későbbiekben többször találkoztam, jó szívvel emlékezem rá.

Az 1980-as évek legelején a DTI bekapcsolódott a KGST Környezetvédelmi Komplex Programjába a Környezetvédelem Közgazdasági, Jogi és Pedagógiai Aspektusai altémában. Fodor István irányította a munkát, főleg koordinálás, kis részben kutatás volt a feladatunk. Én a pedagógiai terület koordinálásában vettem részt. A munka megkövetelte a nem létező orosz tudásom nagyfokú javítását. Ennek érdekében hat hónapot töltöttem el a

SZU TA Földrajztudományi Kutató Intézetében. (Hasznos volt az ott töltött idő, mert 1956-tól végigolvastam a Referativnűj Zsurnal, Szerija Geograficeszkaja kiadványt és megismertem a kérdéskörrel kapcsolatos összes publikációt, ami megjelent a világon. Egy-két hetet még ki lehetett „bírní”, de a félév már hosszú volt, mert „moszkvaiul” kellett élni. A sorban állás volt a jellemző kép szinte minden járdaszakaszon. A magyar árukat forgalmazó Balaton bolt is kezdett kiürülni.

Néhány év alatt bejártuk az akkori Szovjetunió legfurcsább vidékeit (az oroszok szervezték így, mert egyszerűbb módon ők sem nagyon utazhattak a végekre). Úgy láttam, hogy az egész tevékenység formális, így ha valami értelmeset akarok csinálni, akkor el kell kezdenem valamilyen egyéni témát művelni. Moszkvában, az Arbaton egy „fekete antikvárium-ban” véletlenül megláttam két középiskolai atlaszt, az egyiket 1952-ben, a másikat 1953-ban adták ki. Az 1952. évi kiadásban színes lapon rajta volt a természetátalakítás sztálini tervének az anyaga, az 1953. évből már hiányzott ez a lap. Ebből kiindulva elkezdtem foglalkozni a sztálini természetátalakítás kérdéseivel, amelyről sokszor halottam korábban már a debreceni egyetemen, jó néhány korabeli propagandaanyagot olvastam „nem divatos könyvtárakban”, de az egészre nem volt rálátásom. (Rövid időn belül kiderült, hogy ez a téma sem igazán aktuális, de nem is volt tilos). Megfordultam a nagy átalakító tervek földjein, megnéztem a megvalósított beruházásokat és a torzókat a sivatagi tagállamokban és az orosz sztyeppén, voltam Omszkban és a Szűzföldeken stb. Mire nagyjából kezdtem megérteni és átlátni a folyamatokat, jött a rendszerváltás, összeomlott a KGST és a Szovjetunió. (Ennek ellenére megjelent néhány, úgy gondolom alapvető és eredeti kutatási eredményeket hordozó tanulmányom a kérdéskörben. Meghívtak New Yorkba egy Liszenko konferenciára előadni, de akkor éppen nem lehetett rá a pénzt előteremteni. Lábjegyzet és hivatkozás maradtam.) Több „komoly ember” azt kérdezte itthon és külföldön is, hogyan jutottam hozzá a tervek tartalmazó nagy, színes, összefoglaló térképhez, mert, hogy az teljesen titkos lehetett, „nem láthatták az imperialisták”. Amikor felmutattam a középiskolai atlaszt, akkor nem akartak hinni a szemüknek. Pedig a dolog, úgy gondolom egyszerű volt: csak akkor lehetett sikeres a dolog propagandája, ha széles körben megismerték az emberek. Erre a legjobbnak a középiskolai földrajzi atlaszt találták.

Közben a magyar természetátalakítás kérdéseit is feldolgoztam. Meglehetősen nehéz volt „helyet” találni a publikációknak. Éltek még és akadé-

mikusként hivatalban voltak a nagy „természetátalakítók”. Elég nehezen értették meg, hogy a természetátalakítás Magyarországon lényegesen korábban kezdődött, mint a Szovjetunióban, vagy mint a szocializmus építése. Az új növények meghonosítása az 1840-es években a bellyei főhercegi uradalomban (Mohácstól délre, ma Horvátországban) a gyapottal kezdődött, a rizzsel folytatódott. Mindenki csak a „citromosokra” gondolt, pedig a dolog sokkal összetettebb volt mind elméletileg, mind pedig történetileg és politikailag is.

Az országos szintű kutatás során megtaláltam a DTI szerepvállalásának a dokumentumait is. „A tudomány közvetlen termelőerővé válása” jegyében a DTI Baranyában és Tólnában mezőgazdasági optimum-vizsgálatokat folytatott a nagyüzemi gyapot-, rizs-, citromtermelés megteremtése érdekében. Enyedi akadémikus (1984–1991), aki akkor már az RKK főigazgatója volt azt mondta, hogy csak kutassam a témát szorgalmasan, még róla is fogok érdekes dolgokat találni (találtam is, elmeséltem és megmutattam neki, ő meg nevetve emlékezett ifjúkori „szereplésére”), de ne nagyon vonjak párhuzamokat a mai (mármint akkori) szocialista magyar viszonyokkal, mert akkor „bele fognak köt(p)ni”.

Szerény kutatói pályafutásom alatt többször kerültem olyan szituációba, hogy a történetinek tűnő kutatás (főleg ha élő személyiségeket is érintett) hírtelen „napi ügyé vált”. Soha nem volt szándékom senkit sem „lejártni” korábbi „eredményei és nagyszerűsége” miatt, mert tudomásul vettem, hogy az emberek, sőt a kutatók különösen, ebben az országban mindig kiszolgáltatottak voltak.

A „szerény anyagi jólét” igénye határozta meg az intézetek és az egyének több évtizedes mozgását, társadalmi és egyéni tudatát, alkalmazkodó képességük határait. Megérteni és nem ítélni akartam és akarok. (Csak szerényen jegyzem meg, hogy paródiákat, komédiákat, tragédiákat, tragikomédiákat egyaránt lehetne írni a magyar tudományosság és művelői elmúlt 100 évének történetéből. Nem a kommunizmussal, hanem már az I. világháborús vereséggel kezdődött, majd Trianonnal felgyorsult a folyamat.)

Az 1950-es évek közigazgatási reformterveinek a levéltári kutatása során nagyon sok, addig nem ismert eredeti anyagot megtaláltam. A Párttörténeti Intézet Archívuma is segített, még Bihari Ottó akadémikus adott támogató nyilatkozatot, amiben megfogalmazta, hogy ugyan nem vagyok párttag (így nem köt a pártfegyelem), de felelősséggel fogom kezelni az anyagokat.

Voltak részletek, amelyek nem voltak világosak a számomra. Vettem a bátorságot és írtam egy levelet Apró Antalnak — akkor már csak a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnöke volt —, hogy szeretném felkeresni, és mint a korábbi reformtervek vezetőjét megkérdezni néhány dologról. Fogadott és csodálkozott, hogy ezek az anyagok egyáltalán megvannak. Ő úgy tudta, hogy azok megsemmisültek. Végül annyira belelendült a kérdés újra-élésébe, hogy többször felkereshettem. Segített, segítőkész volt, de látszott rajta, hogy ahol még mindig köti a pártfegyelem, vagy amit annak vélt, arról nem volt hajlandó beszélni. Amikor megjelentek az első írásaim erről a folyamatról sikerült több dél-dunántúli megyei tanácselnökkel és párttitkárral is beszélnem (Ők kerestek meg „a Bihari intézetében”), és elmondták a saját történetüket. (Érdekeselek és egyben furcsák voltak az 50-es évek „második vonalának” élményei.)

1991 januárjában felhívtak a Földrajzi Társaságtól, hogy áprilisban lesz egy országos jelentőségű Teleki emlékülés, s a „szakma” (nem tudom azóta sem, hogy kik, nem jártam utána) úgy véli, hogy nekem kellene tartanom a földrajzi munkásságát értékelő előadást, mintegy 15 percben. Hogy őszinte legyek, tisztában voltam a felkérés meglehetősen kényes összetevőivel, későbbi, potenciális negatív hatásaival. Mintegy két hónap feszített munkával hihetetlen tudatossággal megírtam három változatban (egy népnemzeti revíziós, egy urbánus, és egy patikamérlegesen kiegyensúlyozó, semmit le nem tagadó, semmit el nem fedő „kiegyensúlyozottat”) a nyolc oldalas előadást. Bejelentkeztem Rónai Andráshoz, aki anélkül, hogy szóltam volna egy szót is, kacagva fogadott (Ő tudta, hogy mi játszódott le a „szakmában” az előadás kapcsán), pedig akkor már nagy beteg volt. Elmondtam neki, hogy a magam számára „rendet raktam a polcokon lévő értékelés-típusok között, majd megkérdeztem, hogy elolvassa-e a „kiegyensúlyozottat”. Azt mondta, hogy menjek el sétálni egy jó félórát és utána menjek vissza. Visszamenve közölte velem: tárgyi hiba nincs az írásban, a láthatóan kimért, kicentizett értékelésekkel 80–85%-ban egyetért. (Megörültem a százalékos egyetértésnek, mert azt mutatta, hogy véletlenül sem egyoldalú a megközelítem.)

A Várban, a régi országgyűlési teremben volt a konferencia. Antall József miniszterelnök úr ült középen és megtartotta „kinyilatkoztatását”. Utána jöttek a többiek. Én nem szoktam felolvasni, a szabad előadás híve voltam és vagyok, de ebben az esetben olvastam. Mikor oda értem az előadásomban, hogy értékeltem Engels és Teleki viszonyát az elsődleges államkeletkezés problémáinak megítélésében, akkor Antal József minisz-

terelnök félhangosan megjegyezte (lehetett hallani az egész teremben, mint később elmondták), hogy „ez talán nem tartozik ide”. Megálltam az olvasással és csak annyit mondtam, hogy ez bizony markánsan ide tartozik miniszterelnök úr, mert e nélkül nem lehet megérteni a Teleki-problémát. Teleki már fiatal korától igényes kutató volt, kíváncsi más alapú megközelítésekre, azok belső logikájára és racionalitására is, csak azután politikus, majd folytattam a felolvasást.

Rónai ott ült az első sorban Csoóri Sándor mellett, a kivonuláskor Antall miniszterelnök úr, megállva megkérdezte: „Té Bandi, mit szólsz ehhez a földrajzi előadáshoz?”. Rónai nagyon nehezen felállt és azt válaszolta, hogy 100%-ban egyetért vele. Antall miniszterelnök úr csak legyintett. Mikor elvonult az „úri sokaság” én is megkérdeztem, hogy lett a 80–85%-ból 100, csak az ajtó felé mutatott, hogy „ezekhez képest”...

Enyedi György minden általa „érettnek” tekintett kutatónak azt javasolta, hogy kezdje meg a nagydoktori fokozat megszerzésére irányuló kutatási tevékenységet, összegezze addigi munkásságának saját maga által legértékesebbnek vélt, legtöbb egyéni tudományos eredményt felmutató részét. Az 1990-es évek elejétől tudatosan rendeztem kutatási tevékenységemet a közigazgatási területi reformok elméleti, történeti és gyakorlati összefüggéseinek feltárására. 1990-ben három hónapot töltöttem Londonban, az LSE-ben és „összeszedtem” a nyugati, s különösen az angol területi közigazgatási reformok tudományos anyagait. A különböző, egymásnak részben ellentmondó tudományos koncepciók szintetizálásával alkottam meg a „közigazgatási térszervezési teleszkóp” koncepcióját. 2000-ben megírtam, 2002-ben pedig megvédtem a disszertációt és így megszereztem az MTA doktora fokozatot. Egy történeti földrajzos, egy társadalomföldrajzos és egy jogász volt az opponensem.

Ha a saját (természetes módon korlátozott) ismeret- és tudásállományomat akarom megfogalmazni, akkor azt kell megállapítanom, hogy alapvetően a földrajz tudományelmélete és története, a történettudomány, valamint a néprajztudomány határzónájában mozog. Valamilyen módon az ember és a környezet kapcsolata jelenik meg benne. Szinte egész kutatói pályámon, ma is, foglalkoztam és foglalkozom a Hegyaljával, Ujhellyel.

Nagyon korán, már az egyetemi szakdolgozatomban elkezdtem foglalkozni az államhatármenti kérdésekkel, illetve a határon átnyúló kapcsolatokkal. Gyerekkoromban megéltem, hogy a Somlyódról tisztán látjuk Borsit, mégsem mehetünk át, holott a „régí népek” szabadon mászkáltak Amerikába és vissza...

A Hegyalja kutatása azért volt meghatározó, mert ott nem lehetett és ma sem lehet megkerülni a természeti és társadalmi folyamatok kölcsönhatásának a kérdését. Én alföldi szemléletűvé váltam már gyerekkoromban, szívesebben mászkáltam és bicikliztem a Bodroglóközben, mint a Zempléni-hegységben. Tokajnál, Balsánál (a volt híd pilléreinak torzóival együtt), Tizacsermelynél és Zemplénagárdnál láttam legtöbbször a Tiszát, a kis víz és az árvíz időszaka teljesen két külön világot jelentett. (Ma is el szoktam utazni árvízkor Tokajba.)

Az erőforrástudat nem mai eredetű, hanem szerves része a mindenkori megtelepedő, illetve helyet változtató ember, csoport, társadalom életének. A Fehér ló mondája (fehér lóért édes vizet, selymes füvet, televényes földet) valójában egy környezet-optimalizációs mintapélda. Valójában egy nagyállattenyésztő és földművelő közösség igényrendszerét fogalmazta meg. (A gazdasági földrajzban afrikai példákat szoktunk hozni környezet-optimalizálásra, pedig van „saját” is.)

A magyar földrajzi és erőforrás gondolkodásban az ország természeti javakban való gazdagsága történetileg korán megjelent. Ha az országos szintű szabályozást áttekintjük (Magyar Törvénytár), ebből a szempontból vizsgáljuk részleteiben az 1000–1526 közötti időszak törvényeit, akkor érzékelhetjük, hogy a kiviteli tiltások nagy része természeti javakhoz kötődött.

Oláh Miklós, (II. Lajos király menekült özvegyének gyóntató papja, majd püspök, végül érsek) Hungaria című művét Brüsszelben írta 1526 után, onnan szemlélte az országot és fogalmazta meg alapvető sajátosságait, köztük a korabeli Európa keretei közötti rendkívüli természeti gazdagságát. A kismonográfia abból a szempontból is fontos, hogy mi minek látszik, nevezhető, annak függvényében, hogy honnan nézzük. (Brüsszélből, ahogy Bécsből nézve már akkor is más volt a „Dunán túl”, a „Tiszán túl”, illetve innen.)

Az ország természeti erőforrásban való gazdagságának a tudata megjelent a nemesi felkelések hátterében is, különösen II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában 1703–1711 között. A magyar nemesi ország- és erőforrás-szemlélet földrajzi alapjait Szaller György rakta le (1796). Szaller magyarul magyar – pozsonyi térszemléletben és németül német – bécsi térszemléletben egyaránt megírta a monográfiát.

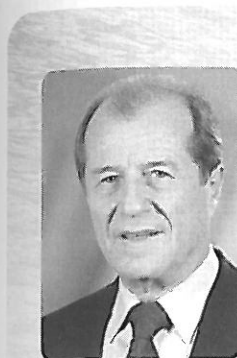
A magyar földrajz szisztematikusan építette fel a gazdag ország, boldog nép képet, lényegében a dualizmus időszakától kezdve. (Ebbe esetenként közbeszólt valaki, 1902-ben Czirbusz Géza, aki nem látta a nép boldogságát.)

Trianon után a magyar földrajztudomány a területi revíziós politika háttérintézményévé vált. A Horthy-korszak és az államszocializmus korszaka alakította ki (sajátos módon közösen, csak más következtetést vont le belőle) a „szegény, semmivel nem rendelkező ország”, hamis képét. A Horthy-rendszer a területi revízióban, az államszocialista a „megbonthatatlan magyar–szovjet barátságban” találta meg a kérdés feloldását. (Mindkét biztos, „tudományosan is alátámasztott” választás csődbe vitte az országot.)

Egyetemi oktatás

A miskolci „félkudarc–félsiker” után nem igazán favorizáltam az egyetemi oktatásban való részvételt. Ezt sokan nem értették, de különösebben nem zavart. Végül Gertig Béla meggyőzött arról, hogy vállaljak „nemszeretem tárgyakból” előadást, illetve szeminárium vezetését a Pécsi Pedagógiai Főiskolán. Később, a nyugdíjba és Miskolcra elvonuló Gertig Béla gazdaságföldrajzi óráit átvéve gazdasági földrajzot tanítottam a Közgazdaságtudományi Karon. Az egyetemi földrajzi oktatás bevezetése után félállásban a Földrajzi Tanszékre kerültem, tudománytörténetet, történeti földrajzot és a „Balkánt” tanítottam. 2009-ben a BTK Politológiai Tanszékére kerültem, választási földrajzot adtam elő. 2013-ban a Szent István Egyetemen habilitáltam, majd 2014-ben ott lettem egyetemi tanár. (Fiatal közgazdász kollégám kiszámolta, hogy hány millió forintot veszítettem csak azáltal, hogy nem 2002-ben, az MTA doktora cím megszerzésekor lettem egyetemi tanár, és akkor még a rejtett, feltehetően magasabb összeget nem is „tudta” számolni, csak párhuzamokban fogalmazta meg.) Ha valaki végignézi a védett PhD hallgatóim listáját, akkor azt láthatja, hogy viszonylag széles, sőt talán szórt érdeklődésemnek megfelelően sokszínű a „társaság” téma és szakmai összetétele.

Ha egész szakmai pályafutásom tapasztalatait össze akarom foglalni, akkor az „emberi viszonyokat” tartom a legfontosabbnak. Sok nagyszerű, értelmes, tisztességes emberrel hozott össze a sors, s értékük nem függött össze azzal, hogy diplomások-e, avagy milyen fokozatuk van. Találkoztam számomra nem igazán elfogadható karakterekkel is. Arany Jánost — kedvenc klasszikusomat kiforgatva — az úri hatalom- és pénzcsiszárokkal nem veszekedtem, vállat vontam és leírtam őket. 40 év alatt még a hangozat sem emeltem fel kevés munkahelyemen, nemhogy az ajtócsapkodásig eljutottam volna. A „keresztényi türelem” túltengésének voltak előnyei, s feltehetően hátrányai is.



HATVANI GYÖRGY

Elágazások — az energetika szolgálatában

1941-ben születtem Nyíregyházán. Apám banktisztviselő, Édesanyám óvónő volt. Általános iskolai tanulmányaimat a Nyíregyházi Református Tanítóképző gyakorló iskolájában kezdtem. Apámat 1949-ben áthelyezték Budapestre az Erőművek Ipari Központja (ERIK) pénzügyi osztályára. Ekkor elkezdődött a lakáskeresés Budapesten, ami akkoriban nem volt könnyű feladat. Sok-sok ígéret és sikertelen kísérlet után végül a nagybátyám és a szerencse is segített és 1950-ben felköltözhattünk Budapestre, a Szabadság-hegyre, a Költő utca 21-be, az egykori Jókai villába egy négy holdas kert közepén olyan kilátással, hogy Csepeltől Szentendrőig a lábunk alatt volt az egész város. Nem véletlen, hogy nagyon megszerettem a „Hegyét” és a mai napig is sokkal inkább szűkebb pátriámnak tekintem, mint szülővárosomat. A hegyi életnek köszönhetem egyik ma is a kedvencek közé tartozó hobbit a síelést. A hegyi gyerekeknek szinte kötelező volt aktívan síelni, így én is leigazoltam a Bástya, majd a Vörös Lobogó, azután az MTK nevű egyesületekbe és ott versenyszerűen síeltem egészen az egyetemi éveimig. (Ez ugyanaz a sportegyesület volt, csak a neve változott az éppen aktuális történelmi helyzethez igazodva.)

Tanulmányaim kezdete

Tanulmányaimat a Diana utcai (ma Jókai Mór) Általános Iskolában folytattam és 1955-ben kitüntetéssel végeztem (a felső tagozatban mindvégig tiszta jeles volt a bizonyítványom), így simán felvettek a Toldy Ferenc Gimnáziumba. Szép gimnáziumi éveim voltak, jó barátok, jó iskola, jó